

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Výuková lekce pro společné vzdělávání

Variabilita člověka biologické a sociokulturní odlišnosti člověka

VYUČOVACÍ PŘEDMĚT: PŘÍRODOPIS
(8. ročník základní školy)

AUTOR: Monika MORRIS

Katedra biologie, Pedagogická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci

1. DIDAKTICKÁ ANALÝZA UČIVA

Význam a postavení učiva v RVP

Kurikulární zařazení učiva (RVP ZV) týkající se variability lidského druhu, resp. biologických i sociokulturních odlišností člověka respektuje interdisciplinární charakter dané problematiky. Kromě tradičního postavení ve vzdělávacím oboru *Přírodopis* (tematický celek *Biologie člověka*), je součástí vzdělávacího oboru *Geografie* – tematické celky *Regiony světa* a *Společenské a hospodářské prostředí* (společně vzdělávací oblast *Člověk a příroda*). V rámci vzdělávací oblasti *Člověk a společnost* je uvedená tematika zastoupena ve vzdělávacím oboru *Dějepis* (tematický celek *Moderní doba*) a vzdělávacím oboru *Výchova k občanství* (tematický celek *Člověk ve společnosti*). Učivo široce zaměřené na rozmanitost kultur, tradic a hodnot je dále součástí průřezových témat (které dle RVP ZV mají prolínat vzdělávacími obory) – zejména *Multikulturní výchovy*, *Výchovy demokratického občana* a *Výchovy v evropských a globálních souvislostech*.

V učebnicích přírodopisu je téma variability lidské populace zastoupeno v různé míře. Vzhledem k běžnému používání a ustálenosti termínů (rasa, plemeno) v každodenním životě, je opodstatněné věnovat tématu podrobnější vysvětlení na biologické bázi, a to zejména v kontextu aktuálních vědeckých výzkumů a výsledků (analýzy funkčních genů, DNA apod.). Z historického pohledu československé biologické antropologie i z hlediska současných trendů integrální antropologie má význam udržovat mnohaletou tradici spojenou zejména s Alešem Hrdličkou a jeho školou.

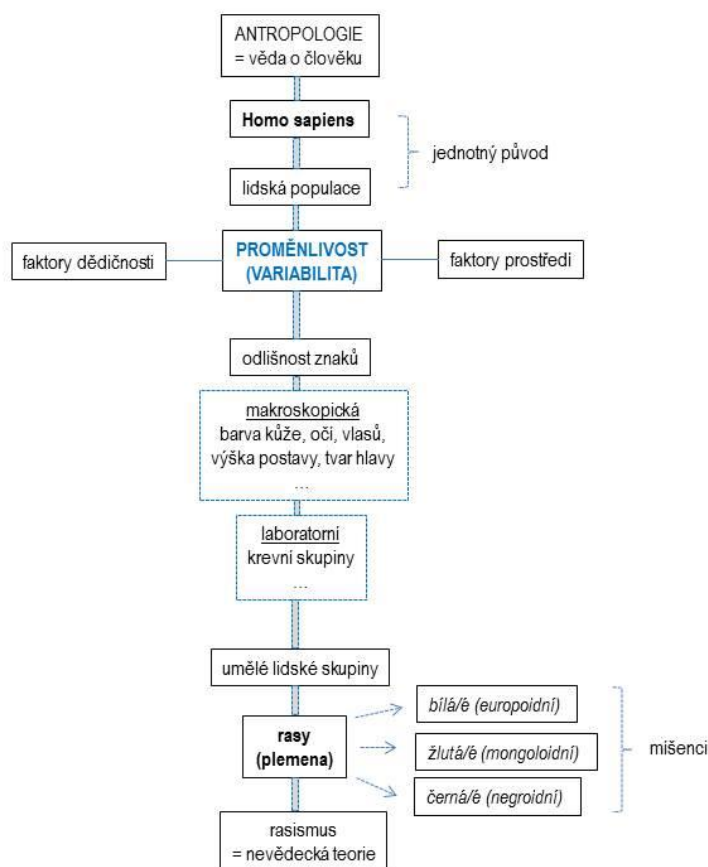
Vzhledem k výraznému potenciálu mezioborových přesahů je u vybraného učiva nezbytný komplexní edukační přístup, přičemž nelze ani opomenout výchovný rozměr, a to zejména ve vztahu k odmítání nevědeckých rasistických teorií. Odmítavý postoj k projevům rasismu je v současném globálním světě stále více aktuální a naléhavý.

Pojmová a vztahová analýza

Učivo zaměřené na odlišnosti v rámci lidské populace je zásadní pro vysvětlení podstaty proměnlivosti (variability) člověka. Zde je možné navázat na dříve probírané učivo o vývoji člověka (druh *Homo sapiens*), připomenout význam východní Afriky z hlediska evoluce a současně se zaměřit se na geografickou mobilitu.

Stěžejní je především zdůvodnění, proč lidstvo nelze jednoduše klasifikovat do striktně definovaných skupin (úroveň fenotypu nebo genotypu) a jak tato poměrně zakořeněná představa vznikla. Východisko tvoří historické snahy antropologů z minulých století, kdy záměrem bylo vytvořit klasifikaci, podle které bude možné lidskou populaci třídit, a vystihnout tak složitost proměnlivosti lidského organismu.

Klíčové pojmy vztahující se k obsahu učiva zachycuje pojmová mapa na obrázku 1.

Obrázek 1 Pojmová mapa lidské variability

Zpravidla se vychází ze tří základních lidských ras (plemen) – europoidní (bílá/ě), mongoloidní (žlutá/ě), negroidní (černá/ě), se kterými pracuje většina platných učebnic přírodopisu. Z makroskopicky pozorovatelných tělesných znaků bude pro žáky pravděpodobně nejzřetelnější rozdíl v barvě kůže, současně s rozdíly v barvě očí, vlasů, tvaru hlavy apod. Při odvozování tělesných znaků žáci postupně docházejí ke zjištění, že hranice mezi jednotlivými lidskými skupinami jsou často značně nejasné. Návaznost směřuje na míšení lidských ras – metizaci a žáky vede k zamyšlení nad otázkami migrace, jak tento proces může ovlivňovat celkový stav populace.

Zásadní je vysvětlit, že klasifikace do jednotlivých ras (plemen) založená zejména na rozdílech v kožní pigmentaci je uměle vytvořená, zavádějící a v současnosti již překonaná. Barva kůže představuje pouze jednu z mnoha proměnných v rámci společné genetické informace a navíc značná část lidské populace má smíchaný různé tělesné znaky (Latinská Amerika, Austrálie, Polynésie). Lidská populace je tak velmi různorodá, přičemž veškeré rozdíly vyplývají z rozdílu v genetické výbavě a vlivu rozdílného prostředí (možno upřesnit antropologické typy).

Rovněž je důležitý důraz na informace o významu moderních molekulárních metod výzkumu, které významně přispívají k osvětlení složité rasové problematiky. Výsledky studií genetické proměnlivosti ukazují, že jednotlivé rasy jsou si podobné více, než jedinci uvnitř těchto skupin. Jinak řečeno existují větší rozdíly mezi jedinci lokálních skupin než mezi příslušníky v rámci velké geografické oblasti.

Nebezpečí zneužití klasifikace lidstva do rasových kategorií spočívá mj. v mylném spojování biologických (tělesných) znaků např. s různou úrovní inteligence, případně dalšími vlastnostmi. Zde nelze opominout apel na nelidský rozměr rasismu, coby nevědecké teorie založené na nerovnosti lidských ras, a to v různých podobách. Je důležité, aby žáci pochopili, že bez ohledu na domnělou příslušnost k určité rase jsou si všichni rovni a žádná rasa není nadřazená. Společné hledání příkladů projevů rasismu z historie i současnosti (u nás i ve světě) posiluje mezipředmětové vztahy s dějepísem, výchovou k občanství a zeměpisem, kdy je pozornost věnována pojmům otrokářství, nacismus, holokaust, xenofobie, apartheid, nacionalismus, náboženská nesnášenlivost, diskriminace apod. Neopomenutelné je upozornění na celosvětový přínos významného antropologa českého původu Aleše Hrdličky, který soustředil svůj vědecký zájem na studium indiánů Severní a Střední Ameriky a domorodých kmenů v Africe, Asii a Austrálii. Dospěl k závěrům o jednotném původu lidstva.

Operační analýza

S ohledem na komplexnost a složitost lidské variability je třeba počítat s tím, že teoretická báze učiva může být poměrně náročná na pochopení. Učivo vykazuje výrazný potenciál k využití žákovských znalostí ze zeměpisu – lidské rasy, národy a jazyky, a to zejména ve vztahu na jejich rozmístění v jednotlivých částech světa (vazba na prostředí). Současně je však vhodné počítat s možnými žákovskými miskoncepty, ať už z výuky jiných předmětů, rodiny, médií apod. Hlavním cílem je žáky dovést k porozumění faktorům, které v průběhu evoluce sehrávají roli při utváření lidské variability – (vliv dědičnosti a odlišného prostředí) a pochopení rovnocennosti všech lidských skupin. Učitel by mj. měl na žáky působit v tom smyslu, aby se vyhýbali zjednodušenému „škatulkování“ příslušníků lidské populace na základě vnějšího vzhledu. Didaktický záměr pochopení širších souvislostí ve vztahu k dané látce učitel výrazně posílí zařazením různých aktivizačních prvků.

Organizační forma: Výuku tématu je možné realizovat ve dvou (třech) výukových jednotkách; hodina základního typu, skupinové vyučování.

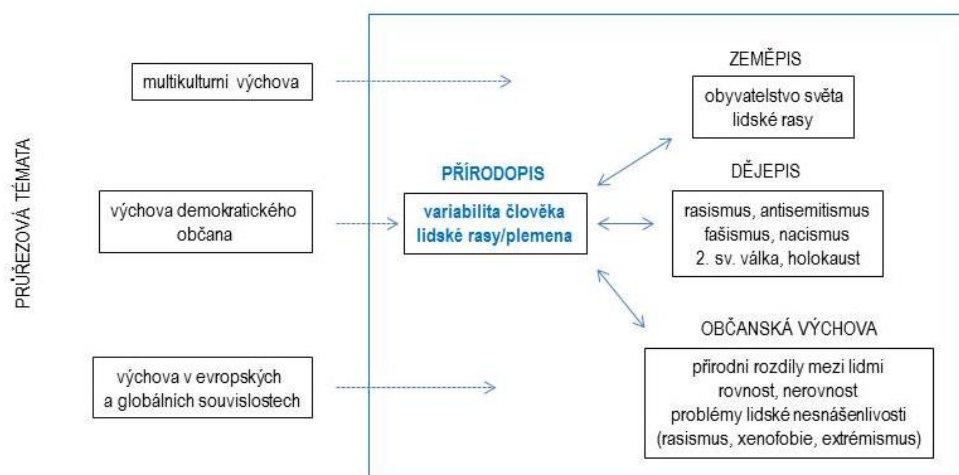
Výukové metody: Výklad s využitím názorně demonstračních metod (brainstorming a srovnávací pozorování při práci s obrazovým materiálem lidské populace, doplňkově práce s mapou světa); řízený rozhovor za účelem zjištění žákovských prekonceptů; aktivita „nálepkování“; diskuse; beseda na základě předešlé přípravy žáků (následuje po žákovských prezentacích příkladů rasismu ve světě a u nás s využitím mezipředmětových vazeb na zeměpis, dějepis a výchovu k občanství).

Analýza mezipředmětových vztahů

Odlišnosti v tělesných znacích člověka jsou úzce spojeny s působením rozdílného prostředí. Snahou je tedy pracovat se žákovskými znalostmi z regionálního zeměpisu, a to nejen ve vztahu k prostorové distribuci ras, ale rovněž je důležitá návaznost na národnostní a jazykovou problematiku. Přičemž lze využít obsahy učiva o rasově a národnostně smíšeném obyvatelstvu v různých oblastech světa s konkretizací příkladů (Latinská Amerika, USA atd.). Míra lidské (ne)snášenlivosti se propojuje s učivem z občanské výchovy – negativní příklady rasismu (USA, JAR – apartheid, Nelson Mandela, tzv. žlutý a černý rasismus) a učivem dějepisu, týkajícím se nacistického Německa, kde je možno rozvinout vazbu na antisemitismus a holokaust.

Mezipředmětové vztahy, včetně propojení na průřezová témata RVP pro ZV znázorňuje obrázek 2.

Obrázek 2 Vzájemný vztah mezi obsahy učiva vybraných předmětů

2. NÁMĚT DO VÝUKY

Výuka s využitím aktivizačních metod navazuje na hodinu základního typu zaměřenou na základy problematiky lidské variability z biologického hlediska. Smyslem je především posílit uvědomění o subjektivnosti vnímání a hodnocení lidí na základě vzhledu, podpořit kooperaci žáků a upevnit tolerantní postoje v rámci společnosti.

Očekávané výstupy – co by měl žák umět: pochopit různorodost lidské populace v kontextu jednotného původu lidstva, rovnocennost lidských skupin; vysvětlit podstatu rasismu a vnímat jeho negativní rozměr; uplatňovat kritické myšlení, prezentovat vlastní názory.

Výukové metody/formy: dialogické metody, skupinové vyučování.

Pracovní pomůcky: viz popis jednotlivých aktivit (obrázek 3, obrázek 4).

Aktivita: Obsahový rámec hodiny tvoří vybrané aktivity zaměřené na téma rasismus převzaté z publikace Dobiášová, K. & Horňáková, L. (2011). Exran. Aktivity zaměřené na téma xenofobie, rasismu, extremismu, neonacismu a antisemitismu. Brno: Diecézní charita Brno – Centrum multikulturních aktivit.

Vzhledem k rozsahu vyučovací jednotky je možné v rámci 45 min počítat s využitím dvou, maximálně tří aktivit (viz obrázek 3, obrázek 4). Časové určení má pouze informační charakter, vždy je důležité adaptovat aktivity konkrétní výukové situaci, zejména ve vztahu k ročníku, počtu žáků ve třídě, míře zastoupení žáků se specifickými vzdělávacími potřebami apod. Snahou učitele by měla být maximální aktivizace třídy. Učitel ve výuce působí v roli moderátora, podporuje samostatnou činnost žáků a následnou diskusi průběžně vhodně koriguje.

Ve vztahu k žákům dochází k rozvoji klíčových kompetencí – zejména kompetence k učení, komunikativní, sociální a personální a občanské.

<h2>Trefa do černého!</h2> <p>Aktivita 1 Názorová škála</p>	<h2>Trefa do černého!</h2> <p>Aktivita 2 Rasa a rasismus</p>
<p>Cíl</p> <ul style="list-style-type: none"> • obrátit pozornost studentů k tématu rasismu • dozvědět se s jakými názory a postoji studenti přicházejí • studenti se seznámí s názory spolužáků <p>Pomůcky: cedulky s „ANO“, „NE“, „NEJSEM SI JISTÝ/Á“, série otázek</p> <p>Čas: 15 minut</p> <p>Průběh</p> <p>Protilehlé strany místnosti označíme cedulkami „ANO“ a „NE“, doprostřed umístíme cedulku „NEJSEM SI JISTÝ/Á“. Postupně čteme jednotlivá prohlášení a po každém z nich požádáme studenty, aby se postavili tak, jak to odpovídá jejich názoru. Po každém prohlášení a rozestavení se zeptáme, zda někdo chce sdělit komentář či zdůvodnění svého postavení. Studentů se aktivně doptáváme. Vlivem komentářů i sdělení může dojít k přehodnocení nebo změně názorů a studenti se mohou různě přemísťovat. Prohlášení:</p> <p><i>Téma dnešního programu mě zajímá.</i> <i>Rád/a se setkávám s lidmi jiné národnosti/z jiných kultur.</i> <i>Rád/a bych se v životě podíval/a do mnoha cizích zemí.</i> <i>Chtěl/a bych žít v jiné zemi než v české republice.</i> <i>V Česku je moc cizinců.</i> <i>Každý kdo k nám přichází z cizí země by měl umět česky.</i> <i>Barva kůže určuje lidské vlastnosti.</i> <i>Barva kůže určuje jestli člověk vystuduje vysokou školu.</i> <i>Lidi různé barvy pleti by se neměli míchat.</i> <i>Kdyby někdo navrhl zvýšení trestů pro menšiny, souhlasil/a bych.</i></p>	<p>Cíl</p> <ul style="list-style-type: none"> • seznámit studenty s hlavními pojmy lekce <p>Pomůcky: flipchart, mapa světa, lepy tři barev</p> <p>Čas: 20 minut</p> <p>Průběh</p> <p>Buďto pomocí otázek, či více formou výkladu shrneme základní myšlenky lekce. Vědci v 19.stol rozdělili lidstvo do tří velkých skupin – ras: europoidní bílou, mongoloidní žlutou a negroidní černou. Někteří připočítávají i čtvrtou červenou rasu – Indiány. Rasa je velká skupina lidí s podobnými tělesnými znaky – barva kůže, oči a vlasů, tělesný vzrůst, tvar hlavy apod. Mapa světa a lepy tři barev: bílé, černé, žluté. Kde se vyskytují jednotlivé rasy? Vyzveme studenty, aby pomocí barevných lepek vyznačili na mapě výskyt ras. Objeví se asi jasně vymezená Afrika, Evropa, část Asie. Ale co další místa? Pravdou je, že lidstvo nejde roztrždit do jasně ohraničených rasových skupin, mnoho obyvatel zeměkoule má namixovány různé tělesné znaky např. původní australské obyvatelstvo, Polynésané apod. Následuje ukázka dvou obrázků, které ilustrují, jak neostře jsou hranice mezi rasami a jak nesnadné je zařadit konkrétní osoby k jednotlivým rasám: The Illusion of Race (Úkol: zkuste vymezit přesnou hranici mezi rasami.) a Average look like (Zařadte jednotlivé ženské obličeje k rasám.). U prvního obrázku je hranice mezi rasami vnímána individuálně, většinou nejméně zástupců má rasa bílá. U druhého obrázku se podaří jasně zařadit k rasám maximálně polovina obličejů. Ostatní obličeje se obtížně určují. Obrázky najdete pod anglickými názvy ve vyhledávači Google.</p> <p>Rasy jsou jedna z možností, jak třdit lidstvo. I když jsme si teď ukázali, že je to značně omezená možnost. Horší je ale přístup, kdy se z tohoto rozdělení usuzuje na kvalitu člověka a jeho vlastnosti.</p> <p>Rasismus – přesvědčení, že jedna rasa je nadřazená a lepší než ostatní. Rasismus zahrnuje nepřátelské a ponižující chování, rasově motivované násilí a útoky vůči příslušníkům jiné rasy, etnika, národu.</p>

Obrázek 3 Aktivita „Názorová škála“ a „Rasa a rasismus“ (převzato: Dobiášová & Horňáková, 2011)

Trefa do černého!

Aktivita 4
Hledej

Cíl

- naučit se identifikovat rasistické předsudečné výroky
- rozpoznat stanovisko autora

Pomůcky: text písně Svítá – budto vytištěný pro každou skupinu nebo pustit skladbu pomocí odkazu na youtube.com

Čas: 15 minut

Průběh

Rozdělíme studenty na skupinky s maximálně čtyřmi členy a každé skupince dáme k prozkoumání text písně Svítá, budto písemně, anebo pustíme i se zvukem z Youtube. Úkolem skupin je najít v materiálech rasistická a nepřátelská tvrzení a narážky týkající se jiných ras, etnik nebo národů. Tyto výroky nebo úryvky zaškrtnout. Následně si společně projdeme, co skupinky odhalily, a to tak, že postupujeme od první věty a ptáme se, zda některá skupinka zaznamenala na těchto místech něco rasistického a nenávistného vůči jiné rase. Tuto pasáž vyznačíme na projektoru a necháme skupinu okomentovat jejich výběr. Na závěr se také zeptáme, kdo si myslí, že text napsal, proti komu jsou materiály namířeny, komu naopak strani.

skupina Braník – skladba Svítá

<http://www.youtube.com/watch?v=ay2mUEyHUw>

Svítá, co bylo včera, není dnes
skýtá nám to pohled na nový svět, nový svět.
Pro bílý sestry, bílý bratry,
bez místa pro drzý kasarvajtry,
co se flákají a zabíjej

21

Trefa do černého!

Aktivita 4
Hledej

a slušnejm lidem se neliběj.

Ref: Tak vítej nový den, krásnej bílej den, kdy uschlej černej kmen,
lehne popelem.

Končí ta noc co byla kolem nás,
vstáva nám slunce pro nový čas, nový čas.

Co je první stránka čistá, pro černou skvrnu na ní není místa,
odešla tma a s ní i bludný sen,
teď rychle vstaň a pohlédni ven.

Ref: Tak vítej nový den, krásnej bílej den, kdy uschlej černej kmen,
lehne popelem.

Skrývá se na obloze černý mrak,
dívá se na něj už i tvůj zrak, i tvůj zrak.

Musí poznat, kde se děje bezpráví
kdo zrádce je, kdo vzduch ti otráví,
se silnou dlani jasný rozum mít a dovede stejným krokem jít.

Ref: Tak vítej nový den, krásnej bílej den, kdy uschlej černej kmen,
lehne popelem.

Zdroj: www.karaokektexty.sk

22

Obrázek 4 Aktivita „Hledej“ (převzato: Dobiášová & Horňáková, 2011)

Práce se žáky se specifickými vzdělávacími potřebami: V případě, že jsou ve třídě zastoupeni žáci s hyperkinetickou poruchou (ADHD = Attention Deficit Hyperactivity Disorders), učitel by měl předem počítat s možnou hyperaktivitou, poruchami pozornosti, případně impulzivitou. Je-li ve třídě ADHD žáků více, je vhodné nezařazovat je do společné skupiny, aby nedocházelo k případným konfliktním situacím. Při vhodné motivaci a supervizi lze jejich často zvýšené aktivity využít právě v týmové práci. Nejen, že práce ve skupinách poskytuje jistou míru svobody pohybu, která pro žáky může být z hlediska potřeby uvolnění pozitivní, ale především jim dává prostor vyjádřit svoje názory a prosadit se. Z hlediska udržení pozornosti je klíčové střídání aktivit v krátkém časovém rozmezí. Důležité je rovněž průběžné zapojování do dění ve třídě, udržet komunikaci a zejména věnovat dostatečnou pozornost jejich úspěchu.

U nadaných žáků je možné prostřednictvím uvedených aktivit a řízené diskuse směřovat k rozvoji tvůrčího myšlení, kreativity atd. Sociální dovednosti jsou rozvíjeny týmovou prací a komunikací s ostatními.

Příklady aktivit navrhovaných pro výuku jsou v určitých modifikacích použitelné v praxi pro široké spektrum žáků.

POUŽITÁ LITERATURA

- Billinger, M., S. (2007). Jiný pohled na etnicitu jako na biologický koncept: Posun antropologie za koncept rasy. *Sociální studia*, 4, s. 23-51.
- Budil, I. (2016). Lidské rasy: Teorie, imaginace a politika. *Živa*, 5, 110-113.
- Cahová, P., Pejčochová, J. & Ošlejšková, H. (2010): Hyperkinetická porucha/ADHD v dospívání a dospělosti: diagnostika, klinický obraz a komorbidita. *Neurologie pro praxi* [online]. 11(6) [2019-10-9], 373-377. Dostupné z: <https://www.neurologiepropraxi.cz/pdfs/neu/2010/06/04.pdf>
- Černík, V., Bičík, V. & Martinec, Z. (1998). *Přírodopis 3. Biologie člověka se základy etologie a genetiky pro žáky základní školy (8. ročník) a nižší ročníky víceletých gymnázií*. Praha: SPN.
- Černík, V., Martinec, Z. & Vodová, V. (2015). *Přírodopis 8: biologie člověka pro základní školy*. Praha: SPN.
- Dobiášová, K. & Hornáková, L. (2011). *Extran. Aktivita zaměřená na téma xenofobie, rasismu, extremismu, neonacismu a antisemitismu*. Brno: Diecézní charita Brno – Centrum multikulturních aktivit.
- Drozdová, E., Klinkovská, L. & Lízal, P. (2016). *Přírodopis: učebnice. Biologie člověka*. Brno: Nová škola.
- Herink, J., Holeček, M. & Valenta, V. (2010). *Příručka k 3. vydání učebnice zeměpisu Současný svět*. Praha: ČGS.
- Kotrba, T. & Lacina, L. (2015). *Aktivizační metody ve výuce: příručka moderního pedagoga*. Brno: Barrister & Principal.
- Kvasničková, D., Faierajzlová, V., Froněk, J. & Pecina, P. (2008). *Ekologický přírodopis 8: pro 8. ročník základní školy a nižší ročníky víceletých gymnázií*. Praha: Fortuna.
- Maňák, J. (1995). *Nárys didaktiky*. Brno: Masarykova univerzita.
- Navrátil, M. & Ševčík, D. (2016). *Přírodopis 8. Člověk: učebnice pro 8. ročník základní školy*. Olomouc: Prodos.
- Skalková, J. (2007). *Obecná didaktika*. Praha: Grada.
- Sládek, V. (2005). Rasa: mýtus pro popis lidské variability. In I. Budil & V. Blažek et al., *Dějiny rasa a kultura* (s. 37-48). Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Vaněčková, I., Skýbová, J., Markvartová, D. & Hejda, T. (2006). *Přírodopis 8: učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus.
- Vaněčková, I., Skýbová, J., Markvartová, D. & Hejda, T. (2007). *Přírodopis 8. Příručka učitele pro základní školy a víceletá gymnázia*. Plzeň: Fraus.
- Výzkumný ústav pedagogický v Praze (2017). *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: MŠMT.
- Výzkumný ústav pedagogický v Praze. *Krok za krokem s nadaným žákem. Tvoříme individuální vzdělávací plán mimořádně nadaného žáka*. Praha: MŠMT.

Zdroje obrázků

Obrázek skupiny dětí a mládeže na titulní stránce dostupný z:

Harmony Day (2010, 6. února). [obrázek]. [vid. 2019-10-11]. Dostupné z:

[https://cs.wikipedia.org/wiki/Multikulturalismus#/media/Soubor:Harmony_Day_\(5475651018\).jpg](https://cs.wikipedia.org/wiki/Multikulturalismus#/media/Soubor:Harmony_Day_(5475651018).jpg)

Projekt **Podpora společenství praxe jako nástroj rozvoje klíčových kompetencí**

reg. č. CZ.02.3.68/0.0/0.0/16_011/0000660

